

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУЛУЧУ КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРДЫН ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

Бул макала башталгыч класстардын мугалимдерине жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана методикасы адистигинде окуп жаткан студенттерге арналат.

Башталгыч класстарда алиппе окуу китебинин жана адабий окуу китептеринин мазмунун ырлар, бат айтмалар, жаңылмачтар, табышмактар, макал-лакаптар түзөт. Бул чыгармаларды балдарга тааныштырып окутуунун ыкмаларын чыгармачылык менен пайдалана билип, алардын жаш өзгөчөлүгүн, билим деңгээлин эске алуу менен түшүнүк берүү, алган түшүнүктөрүн тактоо, бекемдөө жана калыптандыруу бул билим берүү жана тарбиялоо ишине негизги максат экендиги мугалимдин көңүлүнүн чордонунда болууга тийиш.

Башталгыч класстын окуучулары үчүн мындай чыгармалар ар тараптан тарбиялоонун куралы катары кызмат кылуу менен алардын эстетикалык, нравалык сезимдеринин өсүшүнө жана калыптанышына, сөз байлыгынын өсүшүнө, образдуу көркөм сүйлөөсүнө, өз ой-пикирин системалуу, туура айтып берүүсүнө чоң таасирин тийгизет. Көркөм чыгармалар окуучулардын түшүнүгүн кеңейтип, акыл-эсин өстүрүп, алардын ар нерсеге болгон кызыгуу жөндөмдүүлүктөрүн активдештирет.

Ар бир көркөм чыгарма менен тааныштыруу иши максатка ылайык пландуу, системалуу түрдө жүргүзүлүүгө тийиш. Ошондуктан көркөм чыгармалар менен иш алып барууда эң башкы милдет мугалимдер менен ата-энелерге таандык. Алар көркөм чыгарманы балдарга тааныштыруунун жол-жобосун, ыкмаларын жакшы билүүлөрү зарыл.

Бир, жомок, табышмак, макал-лакаптар балдардын түшүнүгүндө, жашоо турмушунда айлана-чөйрөсүн таанып билүү, үйрөнүү менен бир мезгилде пайда болот. Ошондуктан балдардын аң сезимине таасир этүүчү, мазмуну түшүнүктүү, угулушу жагымдуу, таасирлүү көркөм чыгармаларды тандап окутуунун мааниси чоң. Кандай гана чыгарма окутулбасын анын мазмунун толук түшүнүү үчүн чоң кишилердин жардамы талап кылынат.

Балдар жетекчинин жардамы менен бирге өзүлөрүнө жаккан көркөм чыгармаларды сабак учурунда да, класстан тышкары учурда да таанышып, өзүлөрүнө түшүнүксүз сөздөр менен сөздүк жумуштары жүргүзүлүп, сезимине таасир эткендей деңгээлде мазмунун түшүнүшөт. Бул болсо балдардын өз алдынча сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өстүрүп, көркөм сөзгө болгон активдүүлүгүн, кызыгуусун пайда кылат да бара-бара чыгарманын маанисин терең түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

Искусствонун бардык түрлөрүндөй эле көркөм адабият турмуштук кубулуштарды, окуяларды, адамдар арасындагы мамилелерди, адамдын мүнөзүн, көркөм образдарды сөз аркылуу сүрөттөп көрсөтөт. Ар бир акын-жазуучу жана сүрөткерлер өзүлөрүнүн чыгармаларында айланадагы турмушту, кубулушту канчалык кылдаттык менен жөнөкөй тил аркылуу образдуу чагылдырса, ал ошончолук балдарга түшүнүктүү келип, алардын ой жүгүртүүсүн, ар кандай таасирленүүлөрүн пайда кылат.

Көркөм чыгармалардын таасири аркылуу жаратылыштын кооздугун көрө билүүгө, аны сүйүп баалай билүүгө тарбиялоо балдардын эстетикалык сезиминин калыптанышына түрткү берет.

Ошондой эле элдик оозеки чыгармалар да кыргыз элинин кылымдан кылымга сакталып келе жаткан акылмандуулугун, үрп- адатын, эне тилин жана калоритин чагылдырып турат. Элдик оозеки чыгармалар аркылуу балдарга өз улутунун маданиятын, үрп-адатын терең тааныштырууга болот. Бул болсо балдардын ички дүйнөсүн кеңитип, улууларды урматтап сыйлаганга өз каада салтын толук билгенге үйрөтөт.

Орус элинин классик жазуучусу Л.Н.Толстой балдарды адептүүлүк жактан тарбиялоодо жана сөз байлыгын калыптандырууда китептин тарбиялык мааниси өтө бийик экендигин баса белгилеген.

Балдар үчүн жазылган көркөм чыгармалар адамдар, буюмдар, жаныбарлар, өсүмдүктөр жөнүндөгү түшүнүктөргө келип, жөнөкөй тил менен жазылып, балдардын өз оюн ачык, так бере

билүүгө үлгү көрсөтүп, логикалык ойлоосун өстүрүүгө багыт берип тургандыгы менен өзгөчөлөнөт.

Балдарга арналган чыгармалар жөнөкөйдөн татаалга карай дидактикалык принциптин негизинде окутуулуга тийиш. Бул чыгармаларды жараткан авторлор балдардын жан-дүйнөсүн терең сезе билген, сезимтал, кыял кеч жазуучу болуусу керек. Балдарга арналган чыгармаларды-билим алуудагы көркөм курал, мыкты тарбиячы жана турмуштун окуу китеби катары эсептеген, өз кезегинде балдар адабиятын улантуучу Н.Г.Чернышевский. Ал балдарды учкул кыял, сезимтал жана акылы да жетик келишээрин айтып, алар менен жөнөкөй тил менен эркин сүйлөшүүгө чакырат. Болгону алар тажрыйбасыз гана болорун белгилейт. Балдар үчүн жазылган чыгармалар жөнүндө белгилүү жазуучулар, педагогдордун айткандары өтө маанилүү. Маселен, А.И.Герцен балдарга арналган чыгармалар көп пландуу, эпикалык масштабдуу жана мүмкүн болушунча бардыгын чагылдырып ала турган кеңири көркөм форманы талап кылат жана андай жазылган китептер «турмуш программасы» - болот деген. Ал эми улуу педагог К.Д.Ушинский балдар адабиятынын, айрыкча, тилине, стилине маани берип, тил аркылуу гана балдар элдин руханий дүйнөсү менен жеткилең тааныша тургандыгын баса көрсөткөн.

Кыргыз элинин демократ акыны Т.Молдо менен белгилүү акын А.Осмонов да элдик оозеки чыгармаларды кеңири пайдаланышкан жана анын негизинде балдар үчүн бир топ жакшы чыгармаларды жаратышкан. Буга мисал катары башталгыч класстарда окутулуучу Т.Молдонун «Абышка-кемпирдин көмөчү», «Жер жана анын балдары», «Торпогум» ж.б., А.Осмоновдун «Түлкү менен каздар», «Балдар менен турналар» сыяктуу чыгармаларын айтып кетүүгө болот. Бул чыгармаларда балдардын кулк - мүнөздөрү, оюну, ар нерсеге болгон кызыгуулары зор чеберчилик менен сүрөттөлгөн.

Ар кандай оюндар балдарды, кубулуштарды, көрүнүштөрдү ой жүгүртүп байкай билүүгө, аны терең баамдап түшүнүүгө ар бирин өзгөчөлүктөрүнө жараша айырмалоого жана ага карата мамиле кылууга тарбиялоодо зор роль ойнойт. Кыргыздын улуттук оюндарын шарттуу түрдө «Салт оюндары», «Ат оюндары», «Кыймыл оюндары», «Спорт оюндары» деп бөлүштүрүүгө болот. Мындай улуттук оюндар мектеп программасына киргизилбесе да, азыркы учурда башталгыч класстарда сабакты бышыктоо иретинде же жаңы материалдарды түшүндүрүү максатында колдонулуп жүргөндүгү анык. Буга мисал катары «Эр оодарыш», «Жоолук таштамай», «Кыз куумай» оюндарын көргөзсөк болот. Мындай улуттук оюндарды сабакта пайдалануу айрыкча башталгыч класстар үчүн өтө кызыктуу жана ыңгайлуу экендигин практика далилдеген. Айрыкча сабакты оюн түрүндө өтүү менен чыгармаларды инсценировкалап, ар бир каармандын образын бөлүштүрүп окуучулардын өздөрүнө аткартуу аркылуу көркөм чыгарманын мазмунун тез, терең түшүндүрүүгө жана каармандардын оң, терс мүнөздөрүн айырмалай билүүгө үйрөтөт. Азыркы учурда сабактын мындай түрүн өтүүдө башталгыч мектептерде атайын иштелип чыккан «Кадам артынан кадам» программасын пайдаланып келишет. Бул программанын негизинде өтүлгөн сабактардан балдар ар тараптуу билим жана тарбия алууга жетише алышат. Элдик оозеки чыгармачылыктардагы балдар ырынан тартып жөө жомок, дастандарга чейин алып карай турган болсок алардын ар биринин тарбиялык мааниси эбегейсиз чоң. Маселен, баланын саламаттыгы жөнүндө камкордукту-бешик, оюн ырынан баланын ыйманы жана акыл-эси туурасында, тарбияны-насаат ырлардан, эмгекке көнүктүрүүнү-эмгек ырларынан жолуктурабыз.

Чыгармадагы катышуучу баатырлардын оң образдары балдарга үлгү болуу менен аларды ошондой болууга чакырат. Ушундан улам балдардын мүнөздөрү, өздүк сапаттары калыптана баштайт да, мен да ошондой болсом деген ой келет. Мындай ойдун таасири астында балдар маданий жүрүм-турумга, адептүүлүккө тарбияланат. Көркөм чыгармалар ошондой эле балдарды жоопкерчиликке, өз милдетин сезе билүүгө да тарбиялайт. Албетте, балдарды мындай сапаттарга тарбиялоо жана аны калыптандыруу оңой-олтоң иш эмес, ал үчүн мугалимдер менен ата-энелердин системалуу иш аракети талап кылынат.

Жаратылыштын ар түрдүү ажайып кооздугу, көрүнүштөрү жөнүндө жаңы түшүнүк берүүчү чыгармалар балдардын чаржайыт, так эмес түшүнүктөрүн тактап, системалаштырат жана жаратылыштын кубулуштары жөнүндөгү кызыгуусун арттырат.

Мындан бир зат менен экинчи бир заттын өзгөчөлүгүн айырмалап түшүнө баштайт, окшош жактарын салыштырышат, өзүлөрү аныктама берүүгө машыгышат. Өзгөчө айбанаттардын, канаттуулардын жашоо шарты, тиричилиги, өзгөчөлүнгөн айырмачылыктарын сүрөттөгөн чыгармаларды окуу балдарды жогорудагыдай жөндөмдүүлүктөргө калыптандырат.

Кандай гана чыгармалар менен балдарды тааныштырбайлы анда алардын сөзсүз түрдө жаш өзгөчөлүгү, билим деңгээли эске алынууга тийиш экендигин жогоруда айтып өттүк. Ошондуктан

окулган чыгарманын балдарга түшүнүктү болушу үчүн чыгарма мугалим тарабынан көрктүү окулуп, окуянын сүрөттөлүшүн туура айтып берүүнүн ыкмаларын пайдалануунун, түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүп берүүнүн мааниси чоң.

Балдарды тапкычтыкка тарбиялап, ой чабыттарын өстүрүүчү, эстетикалык жана дүйнө тааныткыч мааниси бар ар кандай табышмактардын тарбиялоо процесинде да мааниси чоң. Табышмактар балдардын логикалык ойлоосун өрчүтүп, тилин жатыктырып, сөздөрдү таамай, орду менен айтууга үйрөтөт. Табышмак заттардын, кубулуштардын ар түрдүү белгилерин кылдат байкоо жүргүзүүгө, тапкычтыкка, окшоштуруу, салыштыруу, айырмалоо жөндөмдүүлүгүнө тарбиялайт жана адаттандырат. Азыркы учурда табышмактар өтө ийкемдүү келип, жаңы турмуш материалдары менен өзүнүн жашоосун улап, тарбиялык маанисин арттырып турат. Ал эми мазмуну кызыктуу, көлөмү чакан жомоктор, аңгемелер менен тааныштырууда балдарды чыгарманын мазмунун түшүнүктүү айтууга, логикалык ойлоосун өстүрүүгө, түшүнгөнүн өз сөзү менен айтып берүүгө үйрөтүү керек. Бул болсо, балдардын кылдат көңүл коюучулугуна жана эске тутуу жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө көмөк берет.

Жаңылмачтар менен макал-лакаптарды жаттатуу аркылуу башталгыч класстарда балдардын дикцияларын жакшыртуу менен маданияттуу сүйлөөгө тарбиялайт. Жаңылмачтарды айттыруу аркылуу балдарды сөздөрдү туура айтууга көнүктүрүү менен аларга турмуштун көрүнүштөрү туурасында белгилүү бир түшүнүк берилет. Кайсы жаштагы бала болсо да жаңылмачтан жалпы эле дүйнө таануу туюнуусу кеңейет. Ошентсе да балдар үчүн азыркы учурдун талабына жооп бере турган илимий ачылыштарды, техникалык татаал кубулуштарды сүрөттөгөн кызыктуу, ар тараптуу тарбиялык мааниси бар чыгармалардын аз экендиги өкүндүрбөй койбойт.

Балдарга арналган чыгармалардын дагы бир тарбиялык мааниси катары жаш муундарды кичинекейинен өз эне тилин сүйүүгө, аны баалай билүүгө үйрөтүү менен улуттук каада-салтты, үрп-адатты дайыма эстен чыгарбай билип жүрүүгө тарбиялоо болуп эсептелинет.

Жыйынтыктап айтканда, башталгыч класстардын окуу китептериндеги балдарга арналган көркөм жана элдик оозеки чыгармалардын тарбиялык мааниси өтө чоң. Жогоруда белгилеп өткөндөй, булар балдардын эстетикалык, нравалык сезимдерин калыптандырууда, өз пикирлерин эркин айтуусуна жана ар тараптуу ой жүгүртүүсүнө көмөк көрсөтө алат.

Адабияттар

1. Абдракунов Т. Кыргыз эл табышмактары. Канд. дисс. Авторефераты. –Ф., 1973.
2. Балдар фольклору. /Түз. Г.Орозова. - Б.: Шам, 1998.
3. Горький М. О детской литературе -М.: Дет. лит. 1968.
4. Керимжанова Б., Жумадылов С. Кыргыз поэзиясынын көркөм сөз каражаттары –Ф., 1968.
5. Мураталиева А., Рахимова М., ж.б. Наристе (Бөбөктөр үчүн хрестоматия) –Ф., 1989.
6. Токторбаев С. Өспүрүмдөр оюндары –Б.: Мектеп, 1991.
7. Түлөгабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы -Б.: Мектеп, 1991.